

A Belojarszkiji Északi-osztják Folklór Archívum 1991–¹ (1997)

Első közlés: azonos című, fényképekkel illusztrált, 12 lapos, sokszorosított füzet 1997-ből. Adattári jelzete a HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézetében: MTA NTI VII.5.c.52.

Legközelebbi nyelvrokonainkról

A magyarok elődei az i.e. 1. évezred közepén váltak el Délnyugat-Szibériában a későbbi vogulok és osztjákok elődeitől. Ez utóbbiak felhúzódtak az Ob folyó tajgás, mocsarasodó vidékére és igen különleges kultúrát hoztak létre. Mintha *a gyökerek őrzőjének* lettek volna rendelve, visszatértek az erdei ősfoglalkozásokhoz, lovaikat réntartásra cserélték. Közben azonban páncélos-kardos vitézeik erődökben laktak, megőrizték bonyolult vallásukat, s szellemi kultúrájuk magassága bármikor ellentéte volt szerény életmódjuknak.

A vogulokat és osztjákokat a XVI. század végén érte az orosz gyarmatosítás, a XIX. század végére az elszegényedés már-már a létüket kezdte fenyegetni. A szovjet hatalom eleinte felemelte őket, de a represszió, a férfilakosság döbbenetes háborús veszteségei, az erőszakos le-, ill. összetelepítések és az internátusos iskolarendszer megtörték a hagyományos kultúrát. Az utóbbi 30 évben az olajkonjunktúra természetrombolása és a betelepült egymillió munkás hatása kiháló indián törzshöz teszi hasonlóvá nyelvrokonainkat.

Az anyanyelvét beszélő vogulok száma kb. 3500, az osztjákoké 17 000 fő. Utolsó hagyományosan nevelkedett nemzedékük most 60 éves. A szándékosan elidegenített fiatalok nem különösebben ragaszkodnak az anyanyelvhez és az etnikus kultúrához, egyben azonban érzik, hogy életük végzetesen el van rontva. A legkiválóbbak már felismerték, hogy az egyetlen igaz létforma az etnikus lét. Számukra a magyarság a Csoda Tükre, mely megjeleníti, hogy ugyanazon gyökérből egy nép szigetként meg tudott maradni és saját civilizáció-változatával gazdagítja az emberiséget.

¹ Az intézmény később Északi-Hanti Folklór Archívum néven vált ismertté (CsM).

Az osztjások kutatásáról

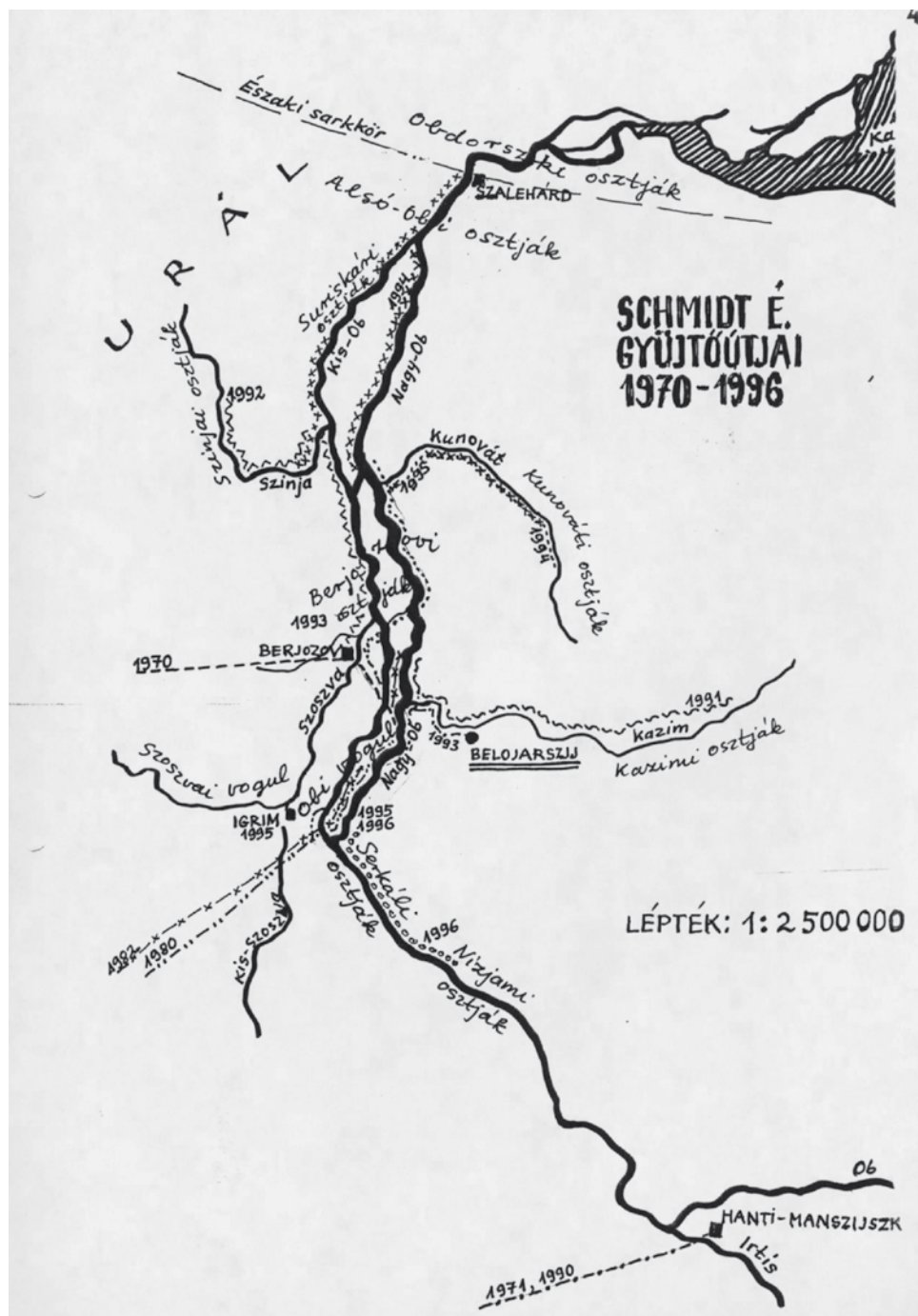
Nem sok tudósnak adatott meg, hogy eredeti nyelven örökíthesse meg az osztjákság szellemi hagyományait. Az első nagy gyűjtő a magyar Reguly Antal volt, aki 1844-ben egyetlen északi énekestől könyvtárnyi eposzt jegyzett le e nép hősi múltjáról. Kéziratát Pápay József fejtette meg s gyarapította tovább 1898. évi expedícióján. A déli osztjások folklórából az orosz Patkanov adott ki egy kötetnyit a századfordulón. Itt gyűjtött hős-énekeket a finn H. Paasonen 1899-ben, majd 1898–1902-ben honfitársa, K. F. Karjalainen az összes nyelvjárást tanulmányozva példaként jegyzett le szövegeket.

A szovjet korszakban nemkívánatosnak ítélték a külföldi terepkutatást. Egyedül a német emigráns finnugristának, W. Steinitznek sikerült három kötetnyi vegyes szöveget gyűjtenie 1935 körül. Nem kapott jobb lehetőséget a nyelvet ismerő néhány orosz szakember sem. A kultúra eredeti nyelven való dokumentálása a legdöntőbb fél évszázadban egyszerűen ismeretlen jelenséggé vált.

Az osztják anyanyelvű filológia megalapítója, Ny. I. Tyerjoskin az 1940-es évek közepétől igyekezett menteni a folklórt minden nyelvjárásban, miközben saját déli csoportja eltűnt az utolsó emberig. A nyelvésznek alkalmas néhány osztjákat az iskolai oktatás előkészítésében foglalkoztatták. Bárki akarta megőrizni az utolsó előadóktól az ősök üzenetét, csak tanulatlanul, a kiadás legkisebb reménye nélkül tehette. 1990-ig kellett várni, míg akár a megmaradt nyelvjárások beszélt nyelve, akár az etnikus identitás kulcsaként szolgáló folklór e nép értelmisége számára megőrzendő és kutatandó értékke válhatott.

A belojarszkiji Északi-osztják Folklór Archívum története

Az 1980-as évek elejére az osztják kultúra annyira megfosztódott az önreprodukció lehetőségétől, hogy tendenciáit előrevetítve 30 év múltán kihalt volna. Ekkor kezdeményezte a néprajz–folklór–finnugrisztika képzettségű Schmidt Éva egy nemzetiségi oktató-dokumentáló központ alapítását a helyszínen. A tervet 1984-ben N. V. Lukina, a neves tomszki etnográfus közvetítésével, a magyar művelődési és közoktatási miniszter, valamint az MSZMP KB támogatásával jutott a megfelelő szovjet szervekhez. Abban az időben e komplex profilú nemzetközi tudományos intézmény ötlete a fantasztikum határát súrolta. A tervet nem utasították el, de a megvalósítása már egy más korszak vívmánya lett.

A vogulok és osztjákok első önálló kultúrdiplomáciai bemutatkozására a 7. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson, Debrecenben került sor 1990-ben. A folklór archívum tervéről a kulturális együttműködés részeként tárgyalt Andrásfalvy Bertalan művelődési miniszter. Megegyezés szerint a fogadó fél biztosítja az alapköltségvetést, az iroda helyiségeket és egy szolgálati lakást, a magyar fél pedig Schmidt Éva szerződését és szakkönyvtárát. A magyar kutató terepgyűjtéseinek, szövegfeldolgozásainak egy másolata a MTA Néprajzi Kutatóintézet adattárába kerül, a MTA így saját programként támogatja a vállalkozást.

A hároméves alapszerződés megkötése és az intézményalapítás a rendszerváltás legnehezebb évében, 1991-ben történt. A nemzetiségi közigazgatási struktúrák fejletlensége miatt eleinte a Hanti-Manysi Autonóm Körzeti Körzeti Tanácsa volt a finanszírozó, s a belojarszkiji Járási Tanács Kulturális Osztálya a felügyeleti szerv. A szükséges helyiségek hiányát egy háromszobás lakótelepi lakás ideiglenes bérletével oldották meg, összevonva a munkahelyiségeket és a vezető szolgálati lakását. A bútorzatot a fogadó fél adta, de a tudományos kutatás technikai bázisát már végképp nem lehetett egy tajgai kisvárosban beszerezni – az a MKM miniszteri keretéből finanszírozódik mind a mai napig. Kedvezően hatott az, hogy az intézmény később átkerült az Északi Fond költségvetésébe és a nemzetiségi adminisztráció felügyeletébe. Elismertségét bizonyítja, hogy Schmidt Éva szerződését 1996-ig, majd 1999-ig meghosszabbították, de vezetője távozása után feloszlítás fenyegeti az archívumot és pótolhatatlan adattárát.

Az 1991–93 közti „hősidőkben” az archívum pénzügyi és szervezeti alapot nyújtott az osztják kulturális megújuláshoz, hozzá fűződnek pl. olyan történelmi események, mint részvétel négy medveünnep és egy sor áldozati ünnep szervezésében, teljes dokumentálásában. Falai közt alkalmas kérderek hiányában a terepgyűjtést kiegészítő technikai munka folyt, bár egyik munkatársa, T. A. Moldanov később figyelemreméltó karriert futott be. Az igazi munka 1995-től indult meg. Az intézmény példáját követve hamarosan öt másik archívum – egész hálózat – létesült az eltűnő nyelvjárások és hagyományok megmentésére. A belojarszkiji Folklór Archívum nélkül valószínűleg másként alakult volna nyelvrokonaink történelme...

A folklór archívum munkássága

A folklór archívumok alapelve az, hogy távoli, idegen intézmények rendszertelen expedíciói helyett az északi népek saját kultúrájuk fejleszté-

sére, saját igényeik szerint dokumentálják etnikus információbázisukat úgy, hogy az később tudományos kutatásra is alkalmas legyen. Ez akkor valósítható meg, ha minden egyes folyóvidék=nyelvjárás területének központi településén 2–3 helybéli tudományos középkáder gyűjti hivatásosan az anyagot saját természetes közegében.

Belojarszkij mintegy 14 000 lakosú, alig 20 éves földgáz-kompresszor városka, az Északi Ob keleti mellékfolyójának, a Kazimnak alsó folyásán helyezkedik el. Itt húzódik a réntartó kazimi és az asszimilációtól fenyegetett, lórtartó obi osztjakság határvonala. Folklór archívuma a történelem első teljesen önálló osztják tudományos intézménye, ahol mind az oktatás, mind a munka osztják nyelven folyik. Öt munkatársát Schmidt Éva tanította be, majd képzésük a szentpétervári Herzen Egyetemen egészült ki. Tevékenységük a következő:

1. **Terepgyűjtés.** Tekintettel a hagyományos kultúra válságos helyzetére, a gyűjtésben nincs semmilyen megkötöttség. Kiemelt téma a folklór, az ősi világfelfogás és kultuszok, melyek csak az idős nemzedéktől gyűjthetők már. Ezen kívül dokumentálandó bármilyen néprajzi, genealógiai, helytörténeti, nyelvészeti információ. A gyűjtőterületek a munkatársak származási helye szerint fel vannak osztva, Schmidt Éva pedig nyaranta távolabbi (önköltséges) expedíciókra jár. A gyűjtés magnetofonnal és részben 8 mm-es videokamerával folyik (a nyelvészeti gyűjtés is).

2. **Adatbázis gyűjtés.** Az osztják tudomány fejlesztése érdekében az archívum gyűjt és a szerzői jog védelmével őrzésre átvesz bármilyen obi-ugor tárgyú információt. Így az 1903. évi finn fonográffelvételektől kezdve gyűjti a korábbi expedíciók hang- és kéziratanyagát, szakirodalmat, amatőr írások és felvételek kópiáit stb.

3. **Archiválás.** A videófelvevételekről VHS kópia és hangmásolat, az értékesebb magnetofon felvételekről munkakópia készül.

4. **Audiovizuális anyagok.** Igény esetén a folklór felvételekből, ill. kiemelt témákból önálló szerzői jogú szerkesztett magnetofon, ill. felírtos videóanyagok készülnek oktatási célra.

5. **Szövegfeldolgozás és fordítás.** A folklór szövegeket Schmidt Éva fonematikus átírással, a munkatársak pedig mellékjeles cirill írással jegyzik le. Szerkesztés és jegyzetelés után a gyűjtő ezt számítógépbe gépeli, a kiadásra kijelölt szövegeket lefordítja oroszra.

6. **Forráskiadványok cirillbetűs átírása és kommentálása.** A hivatásos osztják filológia megalapítása céljából Schmidt Éva különböző helyi tudományos intézetekkel szerződve, megfelelő terepmunka után a múlt századi

hősének kiadványokat ellenőrzi, átírja mellékjeles cirillre és osztják kommentárokkal látja el. A magyar finnugrisztika fejlesztését szolgálja a szöveg magnetofonos vagy video-olvasata és magyarázata.

7. **Oktatás.** Filológiai alapképzés északi osztják és vogul tudományos középáderek számára Schmidt Éva vezetésével: cirill szöveglejegyzés, tudományos átírások olvasása, tudománytörténet, forráselemzés, nyelvészet. Technikai alapképzés: magnetofon, fénykép, videós felvételtechnika, szerkesztés, Chiwriter és Winword computer-program. Az archívum nyújt felkészülési lehetőséget a járás összes nemzetiségi egyetemi hallgatójának.

8. **Amatőr gyűjtőhálózat.** A vidéki értelmiség vagy az adatközlők rokonsága közt akadnak a hagyományok iránt érdeklődő emberek. Ezeket az intézmény rövid felkészítés után ellátja magnetofonnal, s felvételeik másolatát archiválja.

9. **Folklór visszatatanulás.** Az archívum volt az első intézmény, mely hivatalos programjába vette a közép- és fiatal nemzedék visszatánításának kidolgozását. Audio-vizuális anyagai segítségével meg lehet tanulni a prózai elbeszélés, egyéni énekköltés módját, a medveünnepi repertoár egyes részeit, táncokat stb. A munkatársak többen folklór együttesben lépnek fel.

10. **Tömegkommunikáció.** Az archívumban készül a járási rádió osztják adása, folklór felvételei gyakran szerepelnek a központi osztják rádióban és az osztják újságban.

11. **Közönségszolgálat.** A nemzetiségi intézmények, adatközlők és rokonai számára az archívum térítésmentes másolatot készít írásos anyagaiból és hangfelvételeiből.

A fenti programok lehetővé teszik, hogy bármely középiskolát végzett, értelmes osztjáknak ne kelljen elkallódnia, hanem a tudomány alapanyagát szolgáltatva etnikus kultúrája megőrzésében, fejlesztésében jelentőségre tegyen szert idegen városok és tudományos körök veszélyeit elkerülve.

A folklór archívum segítői és ellátottsága

Az archívum magasszintű támogatás nélkül nem tudott volna létrejönni a taja közepén. A fogadó fél részéről az intézményt a Hanti-Manysi Autonóm Körzet vezetősége, az Északi Népek Osztályának vezetősége, V. M. Kurikov, A. M. Konsztantyinov, M. G. Lazarev urak, a Jugria Megmentése polgári egyesülés, az Obi-ugor Népek Újjászülése tudományos kutatóintézet, valamint a nemzetiségi értelmiség színe-java támogatja.

Magyar részről az archívum Göncz Árpád köztársasági elnök személyes támogatását élvezi. A szerződést a MTA Titkárságának és a Néprajzi Kutatóintézetnek az áldozatvállalása tette lehetővé, a megalapítás Andrásfalvy Bertalan művelődési miniszter segélyének köszönhető. A mindenkori művelődési miniszter, államtitkár, a MKM Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya és más munkatársainak gondoskodása biztosítja évente a kutatások eszközszükségletét. Külön érdem illeti meg segítségéért a Mayer Rita vezette moszkvai Magyar Kulturális Központot. A számítógép-programokat a MTA Nyelvtudományi Intézete és a Chemokomplex munkatársa készítette, a szállításokban a TNT légitársaság és a Chemokomplex vállalat segédkezett, a téli ruházatot a Honvédelmi Minisztérium bocsátotta rendelkezésre. Gyakorlati szervezési ügyekben Ruttkay-Miklián Eszter, a Reguly Társaság és a Jószolgálat Alapítvány segített a legtöbbet, s természetesen támogatást nyújtott az ország valamennyi finnugrisztikai, ill. néprajzi profilú tanszéke, kutatóhelye is.

A belojarszkiji Északi-osztják Folklór Archívum köszönetét fejezi ki mindazoknak, akik a nehézségek közt segítségükkel működését lehetővé tették.

Az archívum jelenleg 2 számítógéppel, 2 VHS szerkesztő videóval, 3 db 8 mm-es videokamerával, 8 magnetofonnal dolgozik. Évi fogyóeszköz-elátmányként Magyarországról kb. 1000 USD szükséges.

Legnagyobb problémája az, hogy az intézmény céljaira már elég nagy költséggel átalakított, háromszobás lakás bérlete bármelyik pillanatban megszakadhat, ami a vezetői szerződés lejártával az archívum teljes feloszlásához vezethet. Mivel a városban sokkal jelentéktelenebb intézményeknek is vásárolt helyiségeik vannak, az archívum nem lesz addig biztonságos helyzetben, míg a lakást nem mondhatja magáénak. A helyiségek árát, kb. 25 000 dollárt mindenképpen, akár nemzetközi összefogással is biztosítani kell, hogy az első osztják folklór archívum, unikális adattára és betanított káderei ne eshessenek bármely adminisztratív változás áldozatául.

A felszereléshez az intézmény adományozót vagy pénzbeli szponzort keres a következő munkaeszközök megszerzésére:

- 1 darab számítógép
- 1 darab xeroxkészülék
- 1 darab benzinmeghajtású áramfejlesztő, hogy a villanyáram nélküli szálláshelyeken az utolsó öregektől videóra lehessen venni medveünnepeket, s más hasonlóan fontos előadási alkalmakat.

A folklór archívum munkatársai

Rima K. Szeburova (Szlepenkova) intézményvezető-helyettes.
Nagy-obi osztják, eladói képesítésű, végzős egyetemi hallgató².
Újságíró, videós, folklórgyűjtő, az osztják rádióadás szerkesztője.

Szofia Sz. Lozjamova (Uzspenszkaja) tud. munkatárs
Kazimi osztják, népművelői képesítésű zenei végzettséggel, egyetemi hallgató.
Folklórgyűjtő, fonematikus átírással tud lejegyezni.

Tamara R. Pjatnyikova tud. munkatárs, ügyintéző.
Nagy-obi osztják, nevelői képesítésű adminisztrátori gyakorlattal, végzős egyetemi hallgató.
Szakszöveg fordító.

Ljudmila L. Leljhova (Homljak) tud. munkatárs, gondnok.
Nagy-obi osztják, könyvelői képesítésű.
Folklórgyűjtő.

Ljudmila D. Dolgusina (Kotova) könyvtáros.
Osztják-orosz, nevelői képesítésű főiskolai hallgató.
Orosz lektor és szöveggondozó.

² A beszámoló írásakor, 1997-ben az intézmény munkatársainak még folyamatban voltak egyetemi tanulmányaik. A szentpétervári Herzen Pedagógiai Egyetem Északi Népek Intézetében tanultak, levelező tagozaton. Szeburova és Pjatnyikova 1997-ben, Lozjamova 1998-ban, Leljhova 1999-ben kapott diplomát (CsM).